

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining orfografik kompetensiyasini formativ baholash vositalari asosida rivojlantirish (Ona tili fani misolida)

Xoldarova Irodaxon Valijonovna –
Farg'ona davlat universiteti professori,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: irodaxoldarova70@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9905-7020>

Jo'rayeva Shodiya Kenjaali qizi –
Farg'ona davlat universiteti magistranti
E-mail: jorayevabonu03@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida orfografik kompetensiyani Ona tili darslarida formativ baholash vositalari yordamida izchil rivojlantirish masalasi yoritilgan. Orfografik kompetensiya tarkibi imlo qoidasini bilish, imloviy hushyorlik, o'z xatosini topa olish va to'g'ri yozuvni mustaqil nazorat qilish formativ baholashning har bir vositasi bilan bog'langan holda tahlil qilingan. Muallif tomonidan "imlo xatosi kartasi", "uch rangli tekshiruv", orfografik rubrika va imlo portfoliosidan iborat vositalar tizimi taklif etilib, ularni 2-4-sinflarda qo'llash bosqichlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: orfografik kompetensiya, formativ baholash, imloviy hushyorlik, o'z-o'zini baholash, rubrika, boshlang'ich ta'lim, Ona tili.

Развитие орфографической компетенции учащихся начальных классов на основе средств формативного оценивания (на примере предмета «Родной язык»)

Аннотация. В статье рассматривается проблема последовательного развития орфографической компетенции младших школьников на уроках родного (узбекского) языка с помощью средств формирующего оценивания. Структура орфографической компетенции знание правила, орфографическая зоркость, умение находить собственную ошибку и самоконтроль письма проанализирована во взаимосвязи с каждым средством формирующего оценивания. Автором предложена система средств: «карта орфографической ошибки», «трёхцветная проверка», орфографическая рубрика и орфографическое портфолио, а также показаны этапы их применения во 2-4 классах.

Ключевые слова: орфографическая компетенция, формирующее оценивание, орфографическая зоркость, самооценивание, рубрика, начальное образование, родной язык.

Developing primary school students' spelling competence through formative assessment tools (using the mother tongue subject as an example)

Annotation. *The article addresses the systematic development of primary school pupils' orthographic competence in Uzbek mother tongue lessons through formative assessment tools. The components of orthographic competence knowledge of spelling rules, orthographic vigilance, the ability to detect one's own errors and self-monitoring of writing – are analysed in relation to particular formative assessment tools. The author proposes a set of tools, namely a “spelling error card”, a “three-colour check”, an orthographic rubric and a spelling portfolio, and outlines the stages of their use in grades 2-4.*

Keywords: *orthographic competence, formative assessment, orthographic vigilance, self-assessment, rubric, primary education, mother tongue.*

KIRISH

Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini oshirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Boshlang'ich ta'lim bosqichida bu vazifaning eng aniq o'lchanadigan ko'rinishi o'quvchining savodxonligi, xususan, so'zlarni imlo me'yoriga muvofiq yoza olishidir. Chunki boshlang'ich sinfda o'zlashtirilmagan imlo ko'nikmasi keyingi bosqichlarda barcha fanlar bo'yicha yozma ishlarga ko'chib o'tadi. Amaliyotda orfografik xatolar ko'pincha yakuniy diktant yoki nazorat ishidan keyin aniqlanadi. Bunday holatda xato bahoga aylanadi, ammo o'quvchi uning sababini anglamay qoladi. Tadqiqotchilar kichik maktab yoshidagi bolalar ko'plab so'zlarni talaffuz bilan yozuv o'rtasidagi tafovut sababli xato yozishini qayd etadi. Xatoning oldini olish uchun uni jarayon davomida, ya'ni o'quvchi hali yozayotgan paytda ko'ra bilish talab etiladi. Aynan shu ehtiyoj formativ baholashga murojaat qilishni taqozo etadi. So'nggi yillarda o'tkazilgan kuzatishlar ham buni tasdiqlaydi: an'anaviy testga tayangan guruhda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'rtacha savodxonlik ko'rsatkichi 62 foiz bo'lgan bo'lsa, interaktiv baholash usullari qo'llangan guruhlarda u 79 foizga yetgan. Biroq mavjud ishlarda savodxonlik umumiy holda baholanadi, orfografik kompetensiyaning alohida tarkibiy qismlari esa muayyan formativ vositalar bilan bog'lanmagan.

Tadqiqot maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida orfografik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladigan formativ baholash vositalari tizimini ishlab chiqish va uni Ona tili darslarida qo'llash bosqichlarini asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

So'nggi besh yilda chop etilgan o'zbek tadqiqotlarini ikki yo'nalishga ajratish mumkin: orfografik ko'nikmani shakllantirish metodikasi va o'quvchi faoliyatini baholash turlari. Birinchi yo'nalishda M.I.Omonillayeva orfografik hushyorlik va savodli yozish aynan boshlang'ich sinflarda shakllanishini ta'kidlab, bu jarayonda ko'chirib yozish, diktant, bayon va inshoning o'rnini ko'rsatadi. Muallif imlosi qiyin so'zlar bilan ishlashga mo'ljallangan guruhli o'yinlarni taklif etadi va ular xatoni tuzatish ko'nikmasini ham rivojlantirishini qayd qiladi. S.U.Olimova esa o'zbek orfografiyasining fonetik va morfologik tamoyillariga tayanib, imlo mashqlarini to'ldirish, tuzatish, ko'chirish, diktant va test shaklidagi topshiriqlarga ajratadi. Uning tahliliga ko'ra, 3-sinf darsliklarida topshiriqlar murakkablashgani holda metodik yo'naltiruvchi izohlar qisqa qolgan, natijada ayrim mashqlar o'qituvchi yordamisiz bajarilmaydi.

Ikkinchi yo'nalishda D.G'.Abduraimova umumiy o'rta ta'limda baholashning maqsadiga ko'ra uch turi – formativ, diagnostik va summativ baholash farqlanishini ko'rsatadi. Muallif formativ baholashning vositalari sifatida guruh muhokamasi, o'z-o'zini baholash va o'qituvchining mulohazasini keltiradi. O.Q.Yegitaliyeva formativ baholashda o'z-o'zini baholash va hamkorlikka alohida e'tibor berilishini qayd etadi. Uning fikricha, formativ baholar yakuniy bahoga ta'sir qilmagani uchun o'quvchini dastlabki o'zlashtirish bosqichidagi muqarrar xatolardan qo'rqishdan xalos qiladi; bunda natija o'qituvchining keyingi ishini to'g'rilashga xizmat qilishi shart. N.M.To'raqulova uch maktabda o'tkazgan tajribada o'qituvchilarning 76 foizi portfel va og'zaki hikoyaga asoslangan baholashni samaraliroq deb bilganini aniqlagan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, orfografiya metodikasiga oid ishlarda baholash asosan diktant va testga tenglashtiriladi, baholashga oid ishlarda esa orfografiya alohida ob'ekt sifatida ajratilmaydi. Ikki yo'nalish o'rtasidagi ana shu bo'shliq – orfografik kompetensiyaning har bir tarkibiy qismini aynan qaysi formativ vosita orqali kuzatish va rivojlantirish mumkinligi – mazkur maqolaning ilmiy muammosini tashkil etadi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, pedagogik kuzatuv va o'quvchilar yozma ishlaridagi xatolarni tasniflash usullaridan foydalanildi. Orfografik kompetensiyaning tarkibiy qismlari amaldagi Ona tili darsliklaridagi imlo mavzulari va o'quvchilarning yozma ishlarida takrorlanadigan xato turlari asosida ajratildi. Tadqiqot bazasi sifatida [tuman/shahar] [...]sonli umumta'lim maktabining [...]sinf o'quvchilari ([...] nafar) tanlandi. Dastlabki bosqichda o'quvchilarning yozma ishlaridagi orfografik xatolar turlari bo'yicha hisobga olindi; keyingi bosqichda taklif etilgan formativ vositalar [...] hafta davomida Ona tili darslariga kiritildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijasida orfografik kompetensiya to'rt tarkibiy qismdan iborat ekani asoslandi va har biriga mos formativ baholash vositasi tanlandi. Kompetensiyani bunday bo'laklarga ajratish o'qituvchiga “o'quvchi savodsiz yozadi” degan umumiy xulosa o'rniga “o'quvchi qoidani biladi, ammo o'z xatosini ko'ra olmaydi” kabi aniq tashxis qo'yish imkonini beradi.

1-jadval.

Orfografik kompetensiya tarkibiy qismlari va ularga mos formativ baholash vositalari

Tarkibiy qism	Mazmuni	Formativ vosita	Qo'llash bosqichi
Qoidaviy bilim	Imlo qoidasini bilish va misol bilan izohlay olish	Chiqish kartasi (“Qoidani bir gapda ayt, bir misol yoz”)	Yangi mavzu yakunida
Imloviy hushyorlik	So'zda xato bo'lishi mumkin bo'lgan “xavfli o'rin”ni oldindan ko'rish	Uch rangli tekshiruv	Yozish jarayonida
Xatoni aniqlash va tuzatish	O'z yozuvidagi xatoni topish, sababini aytish	Imlo xatosi kartasi	Yozma ishdan so'ng
O'z-o'zini nazorat qilish	O'z yozuvini mezon asosida baholash, o'sishini kuzatish	Orfografik rubrika va imlo portfoliosi	Chorak davomida

Chiqish kartasi. Dars oxirida o'quvchi kichik kartochkaga o'rganilgan qoidani o'z so'zi bilan yozadi va unga bitta misol keltiradi. O'qituvchi kartochkalarni ikki-uch daqiqada saralab, qoidani tushunmagan o'quvchilarni aniqlaydi va keyingi darsning boshida ular bilan alohida ishlaydi. Bu vosita baho qo'yish uchun emas, balki keyingi darsni rejalashtirish uchun xizmat qiladi.

Uch rangli tekshiruv. O'quvchi diktant yoki ko'chirib yozishni tugatgach, matnni qayta o'qiydi: ishonchli yozgan so'zlarini yashil, ikkilangan so'zlarini sariq, xato deb bilgan so'zlarini qizil rangda belgilaydi. Usulning qimmati shundaki, o'quvchi so'zdagi qaysi o'rin “xavfli” ekanini (masalan, so'z oxiridagi -d/-t, -b/-p yoki o/o' almashinuvi) o'zi aytishga

o'rganadi. Sariq belgilar ko'payib, qizil belgilar kamayib borishi imloviy hushyorlik shakllanayotganini ko'rsatadi.

Imlo xatosi kartasi. O'quvchi har bir xatosini uch ustunli jadvalga yozadi: "Men qanday yozdim", "To'g'ri yozilishi", "Qaysi qoida". So'nggi ustun eng muhimi hisoblanadi, chunki xato sababini qoida bilan bog'lagan o'quvchi uni mexanik ko'chirish o'rniga anglab tuzatadi. Karta xato bahoga aylanmasdan, o'rganish manbaiga aylanishini ta'minlaydi.

Orfografik rubrika va imlo portfoliosi. Rubrika to'rt mezon tuziladi: so'z o'zagini to'g'ri yozish, qo'shimchalarni to'g'ri qo'shish, qo'shma va juft so'zlarni yozish, bosh harf imlosi. Har bir mezon "hali o'rganyapman", "ba'zan to'g'ri", "doim to'g'ri" darajalarida belgilanadi; bunda ball emas, daraja ko'rsatiladi. Portfolioga o'quvchining chorak boshi, o'rtasi va oxiridagi yozma ishlari hamda imlo xatosi kartalari jamlanadi. Shu tariqa o'quvchi va ota-ona o'sishni raqam orqali emas, aniq yozuv namunalari orqali ko'radi.

Vositlarni joriy etish uch bosqichda olib borildi. Dastlab o'qituvchi har bir vositadan qanday foydalanishni sinf bilan birgalikda namuna asosida ko'rsatdi. Keyin o'quvchilar juftlikda bir-birining ishini rubrika bo'yicha tekshirdi. Oxirgi bosqichda o'quvchilar o'z ishini mustaqil baholashga o'tdi. Vositalar samaradorligini kuzatishda ikki ko'rsatkichga tayanish tavsiya etiladi: imlo xatosi kartasidagi bir xil xatoning takrorlanish soni hamda uch rangli tekshiruvdagi "sariq" belgilar ulushi. Birinchisining kamayishi xatoni anglab tuzatish, ikkinchisining ortishi esa o'quvchi shubhali o'rinni oldindan ko'ra boshlaganini bildiradi.

XULOSA

Orfografik kompetensiyani qoidaviy bilim, imloviy hushyorlik, xatoni aniqlash va tuzatish hamda o'z-o'zini nazorat qilishdan iborat to'rt qismga ajratib baholash o'qituvchiga har bir o'quvchi uchun aniq tashxis qo'yish imkonini beradi. Har bir qismga alohida formativ vosita biriktirilganda baholash yakuniy natijani qayd etishdan o'quv jarayonini boshqarish vositasiga aylanadi. Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Ona tili darslarida diktant va nazorat ishlaridan so'ng imlo xatosi kartasi bilan ishlashni doimiy bosqich sifatida joriy etish.

2-sinfdan boshlab uch rangli tekshiruvni yozma ishlarning majburiy yakuniy qadami sifatida qo'llash.

Orfografik rubrika mezonlarini o'quvchilar bilan birgalikda muhokama qilib, sinf burchagida osib qo'yish. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun orfografik kompetensiyani formativ baholash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan vositalarni diagnostik va summativ nazorat bilan uyg'unlashtirish masalasi o'rganilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
2. Abduraimova D.G'. Ta'limda baholash turlari va tinglab tushunish ko'nikmasiga oid testlarni yaratish va baholash Modern Science and Research. – 2025. 8-13 b.
3. Olimova S.U. 1-4-sinf darsliklaridagi orfografiyaga oid mashqlarni tahlil qilish Academic Research in Modern Science. – 2025. – Vol. 4, No. 27. 75-79 b.
4. Omonillayeva M.I. Ona tili darslarida orfografik malakalarni shakllantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasi Ilm-fan va innovatsiya. – 2024. 19-22 b.
5. To'raqulova N.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida savodxonlik darajasini baholash metodlari Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. 250-252 b.